

УДК 821.161.2-1Стефаник

КОМПОЗИЦІЙНА ТА СМИСЛОВА РОЛЬ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У ТВОРАХ В. СТЕФАНИКА

Ольга Казанова, канд. філол. наук, доц.

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
olgakazanova@gmail.com*

У статті досліджено жанрово-стильові особливості монологічного мовлення у малій прозі В. Стефаника. Пряме мовлення героїв стає своєрідним засобом авторського психологізму. В. Стефаник прагне не «розповісти» про події, не виявити їх авторську оцінку та розуміння, а «показати» внутрішні переживання персонажів, сконцентрувати увагу читача на більш драматичних, емоційних життєвих ситуаціях. Особливо це відчувається у монологах образків-сєенок письменника, які часто відтворюються у формі внутрішньої діалогічної комунікації із уявним співрозмовником. У таких мовленнєвих конструкціях визначальним стає використання драматичного прийому «сцени на сцені». Отже, новаторство жанрових модифікацій малої прози В. Стефаника виявляється у видозміні сюжетно-композиційних, наративних властивостей творів, засобів характеротворення та зображення образів персонажів, пов'язаних з процесами синтезування епічних та драматичних ознак у поезиці творів письменника.

Ключові слова: жанр, структура, наративні форми, композиція, монолог.

Жанрові різновиди драматичних сєенок у формі монологів (монодрам) були доволі поширеним явищем у літературі кінця XIX — початку XX століття. Вони мали давню традицію в історії українського та російського театрів. Специфіка жанру виявлялась через синтезування ознак драматичних творів (частіше водевілів) і прозових малих форм (оповідань для сцени). Ще з 1830-х років на сцені імператорських театрів в антрактах грали так звані «дивертисменти» або «антракти», під час яких актори виступали з читанням літературних творів, монологів з інших п'єс, розповідали побутові анекдоти, а згодом розігрувалися короткі фарси та водевілі. Виникла необхідність у створенні спеціальних драматичних творів для читання зі сцени. Часто такі твори писались у формі монологів героїв. У подібних «моноп'єсах» переважало відтворення образу конкретного персонажа, а також досягалась запрограмована реакція глядача. Оповідь формувалась лише з позицій героя, а не автора. Такі засади художнього дискурсу були одним із істотних чинників формування нових художніх основ літератури перехідної доби.

Творчість В. Стефаніка позначилася активними пошуками нових форм художнього зображення, потребою оновлення стереотипів народництва, міметичного відтворення дійсності, що зумовило зростання інтересу до психологічних вимірів людського буття, діалектики внутрішніх почуттів. Сюжетно-композиційну структуру багатьох творів В. Стефаніка («Святий вечір», «Ангел», «Похорон», «Синя книжечка», «Кленові листки», «Діточа пригода», «Лист» та ін.) визначає монологічне мовлення героїв. Можемо погодитися з думкою О. Вальцеля, що «<...> об'єктивне відтворення подій через мовлення самих персонажів в епічному творі завжди означає його драматизацію, що змінює відображення і прагматику представлених подій» [4, с. 62]. Однак, якщо сценки-монологи формувалися здебільшого як комедійні жанри, то у настроєвій палітрі творів В. Стефаніка переважували мотиви трагічного світовідчуття, відтворення екзистенційного стану героїв.

Образок-сценка В. Стефаніка «Святий вечір» своєю поетикою нагадує драматичний замальовок, де основним предметом зображення стає мовлення-мислення старої хворої селянки. Сюжет образка створює нагнітання озвучених відчуттів, думок героїв, які навіюють враження безнадії, безвихідності, неможливості протистояти соціальній дійсності.

У першій умовній частині розгортається діалогічна розмова сина із хворою матір'ю, яку він відвідує у передріздвяний вечір. Осмислюючи перипетії власного життя, герої говорять про смерть старої жінки як про звільнення її від страждань, а сина — від зайвого тягаря.

Саме діалогічна розмова персонажів зумовлює виникнення психологічних переживань, тривоги, відчаю, що вербалізуються у монологічному каюті старої покинутої жінки. Монтажна організація мовлення у цьому творі спричиняє зміну ракурсів зображення — від загального (складної життєвої ситуації, яка виявляється через діалог) до близького (відтворення внутрішніх переживань, підсвідомих процесів у душі героїні). Власне «друга частина» твору — це монолог героїні, предметом якого стає сфера внутрішніх переживань та думок селянки. Ситуація самотності старої селянки, неприйняття дійсності, на яку вона приречена, провокує бажання емоційно звільнитися від власних переживань і почуттів, і це передається у слові. Хвора жінка звертається до неживих предметів (до грушки, що хитається на вікні у хаті), згодом до померлого чоловіка:

«<...> Дрантивим голосом цілу коляду відколядувала.

— Тепер увесь мир, увесь рід колідує і веселити, а я собі Грушечков, ми обі собі. А оцеї, грушечко, стародавньої мому Митрові <...> Пила» [2, с. 87].

Реплікація монологічного мовлення виявляє інтенції його діалогізації, тобто орієнтацію героїні на уявлюваного співбесідника. Уявне «сповідання» героїні перед померлим чоловіком є своєрідним претекстом зображених у творі подій. Це дає можливість читачеві глибше осмислити конфлікт твору та збагнути суть представленої ситуації.

Розвиток драматично напруженого конфлікту зумовлює експресивна й психологічна градація подальших думок (висловлювань) героїні. Типове явище спостерігається у низці творів В. Стефаніка: «Ангел», «Майстер», «Синя книжечка», «Межа», «Злодій» та ін. Використання прийому градації пов'язане з експресіоністичною стилістикою творів письменника. Гіпербола стає засобом матеріалізації психічних переживань героїв через емоційні слова-імпульси, що створює напруженість і динаміку перебігу подій. Умовну схему градації можна утворити на прикладі висловлювань героїні твору «Святий вечір»:

« — Колідує мені грушечко, колідує, бо ніхто мені вего вечора не заколядує, такого великого вечора лиш ти бабі колідуєш <...>

↓

— Видиш, старий, а я собі без тебе п'ю, та гуляю, та й колідую. Твоя грушечка зо мнов колідує. Ой, я вже з тобов ні, ой ні! Я не твоя вже газдиня <...>

↓

— Ой не твоя! Я без тебе раду дала, я собі торби пошила та й межі люди пішла <...>

↓

— Але-м, старий, п'яна, але-м помийниця! Коби-с ні тепер уздрів, та й душа би ти си зрадувала. Але би-с парив, але би-с бив!.. Бий, як суку, бий, най вона тобі д хаті дідівських куснів не волочить!

↓

— А припри ж собі, мой, газдуню, лиш таки йми за кіски та отак оту старицу <...>

Гатила головою в стіну, як скажена» [2, с. 86–87].

В образку-сценці відсутні портретні характеристики персонажів, які замінюються скупими, психологічно навантаженими деталями. Розв'язки подій немає, хоча вона легко передбачається читачем. По-

бутово-психологічні колізії, що становлять основу сюжетної лінії твору, увиразнюють внутрішню драму в душі героїні. За спостереженнями М. Возняка, «<...> Стефанік уміє вибирати для своїх героїв такі стани, в яких глибоко й чітко виступають основні риси характерів <...> А що новели В. Стефаніка відзначаються винятковою напруженістю, то автор сприймається більш як драматург, ніж як прозаїк» [1, с. 224].

У творах В. Стефаніка діалогізація монологічного мовлення є явищем доволі поширеним. Такий прийом застосовано в образах-сценках «Синя книжечка», «Портрет», «Діти», «Шкода», «Дурні баби», «Ангел», «Стратився» та ін.; в поезіях у прозі «Вночі», «Раненько чесала волосся»; в епістолярних записах, літературно-критичних статтях тощо.

Показово в цьому плані є новела «Лист». Тут діалогічна ситуація формується незвичним способом. З одного боку, учасником комунікації стає баба Грициха, що отримує від заарештованого сина листа. А з іншого, арештант Федір, який у формі листа звертається до своїх рідних. Читаючи послання, стара мати відповідає синові, ніби насправді з ним розмовляє:

«— <...> Ой синку, сину, тото-с діти осиротив, — шептала баба».

Або: «— Ой синку, не бери ти собі такий великий туск до голови, — крикнула баба, як би осе Федір говорив до неї, а не писав» [2, с. 96].

Формою представлення голосу Федора стає його «письмовий» монолог із підкресленою адресацією. Через лист арештант звертається до рідних людей, сподівається на їх розуміння, підтримку. Такий тип діалогізованого монологу можна визначити як монолог-звернення, що втілює безпосередню апеляцію до наявного слухача, який залишається мовчазним (за термінологією В. Халізева). Монолог ув'язненого реалізується як осмислення героєм колізій минулого життя. Це історія, що складається із фрагментарних спогадів Федора з дитинства, часів арешту та інших випадків з життя, представлених у творі крізь призму суб'єктивних уявлень героя. Його спогади утворюють ніби автономну сюжетну лінію, пов'язану із основною подією твору. Все минуле ніби заново «розігрується» у свідомості селянина, він переживає все ніби заново. Федір «бачить», як він колядує у дитинстві, як «потім ми парубками вже ходили із скрипков коледувати», як померла кохана дружина. Чітко уявляє сцену її похорону, що постає у пам'яті героя настільки виразно, що набуває темпоральних ознак теперішнього часу:

«<...> Та ми си принижує похорон Настин.

Йдете ви, ідуть діти за деревищем, ідуть люде. А хоругвами вітер носит та й питає: а чоловік цієї жінки де подівси?

А подерта хоругва єму все каже: в Станіславі, в кременалі» [2, с. 97].

Реалізується драматичний прийом «сцени на сцені» (тексту в тексті). Діалогізований монолог побудовано за принципами психологічної централізації почуттів героя. Наративна структура висловлювань ускладнюється через сплетення різних часових площин. У ситуації «сценічної оповіді» (за висловлюванням Фр. Штанцеля) реципієнт стає ніби «свідком» протікання подій, представлених у творі у теперішньому часі (навіть коли минуле постає як теперішнє).

Типовий композиційний принцип сюжетного відтворення подій спостерігається в образку-сценці «Похорон». Після невеликого оповідного опису «похоронної ходи» подається монолог жінки, звернений до інших селян. Діалогізований монолог реалізується як спогади про померлого хлопчика. Виявляється сприйняття жінкою його трагічної долі:

«Одна жінка плаче, а друга їй каже:

— Як був здоровий, то грався цілий день коло моєї будки... Курятко без квочки, ну кажу вам, як курятко... Най бог запише мені лишень тоті булки, що я єму надавала <...>

Жінка плаче дальше.

— Осінь, осінь єго доконала, сирий люфт і студінь. Бо ви цілий день не бували в хаті, а єго різало без вас та й зарізало...» [2, с. 145–146].

Драматична акція розвивається у спогадах селянки, в її уяві, а не зовні. Проте переказування подій героїнею додає оповіді відтінків достовірності, реалістичності. Фрагменти із життя померлого хлопчика представляються у творі не як повідомлення про факти, а як самі факти, як фрагмент життя, яке переживається ніби вперше. Характерними для мовлення стають фрагментарність, асоціативний монтаж, переплетення минулого і теперішнього, що зумовлює наростання емоцій та почуттів. У центрі уваги автора опинились не лише злидні селянського існування, але й сприйняття тієї дійсності самими героями, вияв їхніх екзистенційних переживань.

Очевидно, що «органічний зв'язок» В. Стефаніка з образами своїх героїв, відчуття їх трагедій, страждань і не давало можливості дистанціюватися від світу героїв, щоб вилити це у форму драматичних творів. «Пишучи свої новели, — згадував Ю. Стефанік, — він гарячкував. Він

глибоко переживав дії своїх героїв і зливався з ними до того ступеня, що писав не про них, а про себе. В цьому допомагали йому і його селянське походження, і його селянська психіка, якої не встиг і не зміг вимазати з його твердої індивідуальності майже двадцятилітній побут по містах і містечках» [3, с. 58]. Крім того, у відтворенні драматично загострених ситуацій простежується певний відтінок контекстуального узагальнення. У багатьох творах В. Стефаніка здається, що виступає ніби один герой, але зображений у різних ситуаціях, різних психологічних станах. Багато творів письменника можна розглядати циклічно, а точніше, говорити про певні діалогії з фабульними щепленнями («Виводили з села» та «Стратився», «У корчмі» та «Лесева фамілія» та ін.).

Таким чином, В. Стефанік, надаючи своєрідну композиційну та смислову роль монологічному мовленню у своїх творах, прагнув відтворити соціальні проблеми, суперечності життя по-новому — не крізь призму етнографії і побутописання, а через безпосередній «показ» екзистенційної ситуації, переживань героїв у різних життєвих обставинах, що відбивались у їх мовленнєвому спілкуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василь Стефанік у критиці та спогадах. Статті, висловлювання, мемуари : [збірник] / [упоряд., вступ. ст. та приміт. Ф. Погребенника]. — К. : Дніпро, 1970. — 482 с.
2. Стефанік В. Повне зібрання творів : у 3 т. / Василь Стефанік. — К. : Академія наук Української РСР, 1949. — Т. I: Новели. — 369 с. — (АН УРСР ін-т. Укр. літ-ри імені Т. Г. Шевченка).
3. Стефанік Ю. В. Роздуми про батька : статті про Василя Стефаніка. Листи в Україні / Ю. В. Стефанік — К. : Криниця, 1999. — 223 с.
4. Teoria form narracyjnych w niemieckim kręgu językowym : antologia / [wybór tekstów, oprac. i przeckł. R. Nandke]. — Kraków : Wyd-wo liter., 1980. — 370 s.

КОМПОЗИЦИОННАЯ И СМЫСЛОВАЯ РОЛЬ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. СТЕФАНИКА

Ольга Казанова, канд. филол. наук., доц.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В статье исследованы жанрово-стилевые особенности монологической речи в прозе В. Стефаніка. Прямая речь героев становится своеобразным средством авторского психологизма. В. Стефанік старается не «рассказать» о событиях, а «показать» внутренние переживания персонажей, сконцентрировать внимание читателя на более драматических, эмоциональных жизненных ситуациях. Осо-

бенно это проявляется в монологах картинок-сценок писателя, которые часто воспроизводятся в форме внутренней диалогической коммуникации с несуществующим собеседником. В таких речевых конструкциях определяющим становится использование драматического приема «сцены на сцене». Таким образом, новаторство жанровых модификаций малой прозы В. Стефанюка оказывается в видоизменении сюжетно-композиционных, нарративных форм, приемов описания характеров и изображения образов персонажей, связанных с процессами синтеза эпических и драматических элементов в поэтике произведений писателя.

Ключевые слова: жанр, структура, нарративные формы, композиция, монолог.

COMPOSITIONAL AND SEMANTIC ROLE OF MONOLOGUE SPEECH IN STEFANIK'S WORKS

Olga Kazanova, cand. phil. science, doc.

The Odessa's National University of I. I. Mechnikow, Ukraine

In the article the genre and style features short stories monologue speech of V. Stefanik. The creative works of writer observed certain patterns transition period — generic and genre syncretism began. On the one hand, this was due to the feature of the worldview of the author, his aesthetic worldview, experience objectivity. On the other — reflects the desire to reproduce writer social problems and contradictions of life in a new way — not through the prism of Ethnography and pobutopysannya, and a direct show existential situations, experiences Heroes certain circumstances episodes that reflected in their speech communication. Under proven that means dramatic events are playing in their objectification through speech characters, no narrative elements directly disclosure character actors locality timespace have shaped the genre and change the appearance of the synthetic type as scapular-scene. Events are sent directly life characters. The descriptive elements of narrative almost leveled.

Direct speech is kind of characters means copyright psychology. V. Stefanik tends not «tell» about the events not to reveal their author's assessment and understanding and to «show» inner feelings of the characters, to focus attention on a dramatic, emotional situations. This is particularly felt in the monologues, scenes sketches writer who often played in the form of internal communication dialogue with an imaginary companion. Often in the minds of imaginary hero through simulated communication situations dramatic events played out the whole «drama». In such a defining speech designs is the use of taking dramatic «scenes on stage.» Thus, innovation modifications genre short fiction Stefanik modification appears in the plot-compositional, narrative features works means of character and picture images of characters associated with the process of synthesizing epic and dramatic characters in the poetics of short story writer.

Key words: genre, structure, narrative forms, composition, monologue speech.

REFERENCES

1. Stefanik V. in criticism and memoirs, Articles, statements, memoirs, (1970), Kiev, Dnieper, [in Ukrainian].
2. Stefanik, V. (1949), Complete Works: in the third vol., T. I, Kiev, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, [in Ukrainian].
3. Stefanik, Yu. (1999), Reflections on the father of Basil Stefanik ARTICLE, Letters to Ukraine, Kiev, Well, [in Ukrainian].
4. The theory of narrative forms in the German language circle: an anthology (1980), Krakow, Wyd-wo letters [in Poland].

Стаття надійшла до редакції 10 січня 2017 р.